

társadalmi normák vagy éppenséggel a hiedelmek kulturális szerepét vizsgálják. Miközben részletesen elemzi a társadalmi tudat alakításának mechanizmusát (mindenekelőtt azokat a módszereket, intézményeket és közvetítő csatornákat, amelyek útján a különböző eszmék, nézetek hatnak), magában a társadalmi gyakorlatban lezajló ideológiai változásokat is figyelemmel kíséri. Bár ezek a tanulmányok főként fogalmak tisztázására vállalkoznak, ill. „helyzeteket kívánnak leírni, mégpedig pontosan, adatszerűen”, de azért, hogy a vizsgálódás körébe bevonja a különböző értékrendszereket, az emberi viselkedések, döntések és viszonyok mögött egymástól különböző törvényszerűségek működési sajátosságaira is fényt derít. Az értékekkel kapcsolatban például a legfontosabb problémaként az egyén és a közösség viszonyát látja. Csak megerősíteni lehet azt a gondolatot, hogy „a szocialista ember személyiségének kialakításához, az értékrendszer tudatosításához, a választott világnézet megéléséhez” mindenekelőtt az szükséges, hogy az egyének kisebb közösségekbe, családi, lakóhelyi és munkahelyi kollektívákba integrálódjanak. S legalább ennyire fontos megállapításnak látszik az a kijelentés is, hogy a politikának csakúgy, mint a tervezésnek és az irányításnak az elkövetkezendőkben sokkal nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a kisebb közösségek közreműködésére, a kinyilvánított társadalmi célok elérésében.

A huszonnégy tanulmányt tartalmazó kötetet végigolvasva valóban az a meggyőződés alakulhat ki bennünk, hogy a szerző vállalt feladatát hiány nélkül teljesítette. Azzal, hogy a társadalmi-politikai mozgásfolyamatok szemszögéből világította meg „az ellentmondásokat és a fejlődés tendenciáit olyan területeken, amelyek a felépítményhez tartoznak, de amelyeket sohasem szakított el az objektív folyamatoktól”, vitathatatlanul jelentős segítséget nyújtott a társadalom tudati állapotáról, kultúrájáról és életmódjáról való elméleti tájékozódáshoz. Még ha ezúttal gondolatmenetének néhány töredékét sikerült is felidézni (megállapításainak akár csak *taxatív* felsorolása több oldalt venne igénybe), akkor sem lehet kétséges, hogy az olvasó olyan *tudós* politikus írásait ismeri meg, melyek nem megfellebbezhetetlennek tetsző igazságokat vagy tantételeket közölnek, hanem továbbgondolásra érdemes ítéleteket és véleményeket. S ezt a gondolati magatartást a kötet valamennyi tanulmánya félreérthetetlenül érzékelteti.

Kerekgyártó István

HORVÁTH GYÖRGY: A TARTALMAS GONDOLKODÁS

Budapest, 1984. Tankönyvkiadó, 406 l.

Horváth György sikeres publikációs tevékenysége egy újabb, jelentős monográfiával bővült, ezúttal a gondolkodáslélektan köréből merítve témáját. Az izgalmas, átfogó, tudománytörténeti, és széles körű interdiszciplináris vizsgálódás egyben egy teljesen újszerű keretet is ad a gondolkodáspszichológiai problémakör kifejtéséhez: azaz a gondolkodás összetettségét hangsúlyozva, azt nem a tartalomtól elvonatkoztatva pusztán a formai elemeket feltárva elemzi, hanem lényegével, a tartalommal legszorosabb egységben.

A szerző hat fejezetbe strukturálja mondanivalóját. Az első fejezet, „A tárgyiasuló gondolkodás” kérdéskörén belül elsősorban nyelvészeti aspektusból elemzi a belső beszéd természetét, strukturáját, funkcióját a gondolkodás és a nyelvi megjelenítés összetettségét.

A jel és jelölt viszonyának, a jelentés problémájának izgalmas összefüggését az átalakítások (transzformációk) egymást követő, új minőséget létrehozó sorozatát plasztikus példákon keresztül szemlélteti.

A gondolkodás kommunikáció-elméleti és logikai szempontú elemzésén keresztül vezeti el a szerző az olvasót a *tárgyiasult gondolat* értelmezéséhez: a mások számára érthetően, felfoghatóan megfogalmazott, kifejtett gondolat, bizonyos mértékig függetlenedik, tárgyiasul, mások érzékelésének, gondolkodásának is tárgyává válik. (38. l.)

A továbbiakban felhívja a szerző arra a fontos tényre is a figyelmet, hogy „... a nyelv önmagában nem tartalmazza kényszerítő erővel a logikait”. (40. l.)

A gondolat nem azonosítható nyelvi formájával, ugyanaz a gondolat különböző nyelvi formákat ölthet, különböző utakon törhet a beszédben való tárgyasulásra.

Elemzésre kerül az az izgalmas kérdés is, hogy vajon van-e „kimondhatatlan” gondolat? A szerző szerint „A kimondhatatlan” kimondhatatlanságának, megnevezhetetlenségének, leírhatatlanságának oka az olyanfajta összetettség, bonyolultság, mélység, amelyet a természetes nyelv eszközeivel csak alig, vagy egyáltalán nem tudunk kifejezésre juttatni. (47. l.) Itt egy metaforikus többértelműségről van szó, mely a költészetben, képzőművészetben és a zenében csúcsosodik ki. Nem lehet a gondolkodást a nyelvi (logikai) és a képi (művészi) merev szembeállításának szellemében értelmezni. A szorosan összekapcsolódó nyelvi és képi gondolkodás lényege az az önszabályozás, „amelyben a képnek és a verbálisnak egysége valósul meg...” (55. l.) A gondolkodás folyamata ugyanakkor elválaszthatatlan magától a cselekvéstől is, nem megelőzi azt, hanem szinte benne, általa zajlik. „Mint minden pszichikus tevékenységnek, a gondolati tevékenységnek is két vonatkozásban nyilvánulhat meg tárgyi tartalma. Egyrészt tárgyakra irányul, másrészt eszközei tárgyak, illetve azok belső reprezentációi. A belső reprezentáció nemcsak verbális lehet, és elsődlegesen nem is az.” (60. l.)

A cselekvés, intelligencia és nyelvi képesség fejlődéstörténetileg két független fejlődési vonalat képvisel, s találkozáspontjuk a munkában van. Általa válnak ugyanis az emberi mozgások kommunikatív, s e kommunikatív mozgások közegében gondolkodunk is. Tehát a szerző ezen a ponton jut el a gondolkodás tárgyi tevékenységként való értelmezéséhez.

A második fejezetben a gondolkodás fejlődését mutatja be a könyv. Az idő, tér, invarianciák elsajátításának, algebrai struktúrák fejlődésének, fejlesztésének vizsgálatát elemzi sokoldalúan a munka. Közben kitüntetett szerepet kap annak hangsúlyozása, hogy a fejlődési szakaszok nem válnak el mereven egymástól, hanem mintegy egymásra csúsznak, átfedik egymást, s ebben a folyamatban nagy jelentősége van a tanulásnak. A megismerő tevékenység eszközei és a megismerés tárgyai együtt határozzák meg a megismerési folyamat jellegét.

A továbbiakban a tudománytörténet területéről hozott példák felsorakoztatásán keresztül illusztrálja azokat a problémákat, amelyek egy bizonyos gondolkodási struktúra keretében az adott struktúrában megengedett módon nem oldhatók meg (antinómiák, paradoxonok). Pl.: relativitáselmélet, kvantummechanika.

A harmadik fejezetben az *emlékezet* és gondolat kapcsolatának újszerű értelmezéséről olvashatunk. A szerző az emlékezet lényegét a gondolkodással való szoros kapcsolatát, dialektikáját a következőkben summázza: „... a gondolkodás az emlékezet anyagából építkezik, s az emlékezetet a gondolkodás is alakítja” (164. l.)

Megállapítja, hogy gondolkodásunk eszköztára nem alakulhat ki emlékezet nélkül. Emlékezetünk aktív és alkotó jellegű. A „memóriánkban tárolódó” emlékek nem mozdulatlanok, nem változatlanok. Összekapcsolódnak, elnyelik vagy erősítik egymást, távolodnak, halványulnak, kikristályosodnak, eltűnnek, majd kéretlenül előbukkannak. Egyszóval változnak (137. l.).

Az emlékezeti teljesítménnyel szoros kapcsolatban nyer kifejtést a kódolás dekódolás, újrakódolás rendszere, pszichológiai jelentősége. Érdekes példákon keresztül szemlélteti a szerző az emlékezet történeti változását, az emlékezeti típusokat és gondolkodásmódokat, az emlékezet szerveződését, az emlékezet tartalmi vonatkozású működési sajátosságait, elveit, a tanulást befolyásoló hatását.

A negyedik fejezet a gondolat szerveződését tekinti át, a fogalmi struktúrák alakulásáig. E fejezeten belül igen értékes, a pedagógiai gyakorlat számára orientáló jelentőségű a *megértés*, illetve a *felejtés* kérdésének elemzése. Lényegüket a gondolkodási műveletekkel és relációkkal való szoros kapcsolatban fejt ki. Míg gondolkodási műveletek alatt tartalmi relációk megállapítását, relációk felismerését, relációk tételezését érti, azaz „kapcsolatok” létrehozását gondolatban, gondolati síkon, addig a megértést a következőként értelmezi: „A megértés maga is folyamat, elmélyülése a struktúrát egészzé kapcsoló konkrét relációknak s a struktúra egészének együttes felfogásából adódik. A struktúra nem állhat össze egészé a megfelelő relációk nélkül, de a tulajdonképpeni megértést az egészé szerveződés hozza meg.” (227. l.) A felejtést pedig a fogalmi struktúrák alakulásával, a relációk pszichikus redukálódásával magyarázza. „A struktúra változása, részleteinek elhalványulása a relációk redukálódása következtében egyúttal a struktúrának egyfajta újrakódolása.” (229. l.)

Eközben a specifikus relációk általánosabb relációtípusba sorolódnak, „Nem közömbös tehát, hogy a felejtés nyomán a relációk elhalványulása után megmarad-e legalább a helyes struktúrákép.

Vagy pedig más természetű szempontok, illetve asszociációk (pl. a könyvben merre található, milyen terjedelemben stb.) egy nem adekvát struktúráképpé torzítják-e felbontják-e részekre hullani engedik-e az eredeti fogalmi struktúráját.” (230. l.)

Ennek kikerülése iskolai szituációban nagymértékben függ a tananyag felépítésétől, szerveződésétől, azaz a tanterveméleti és a tankönyvi munkálatok minőségétől. „... a tananyag legkedvezőbb felépítése olyan, hogy elsajátításakor a legátfogóbb, „legszélesebb” fogalmakhoz csatlakoznak a kevésbé átfogó fogalmak”. (231. l.)

A továbbiakban azt elemzi a szerző, hogy milyen fogalmi struktúrák elsajátítását, milyen kognitív struktúrák kiépülését teszik lehetővé a különféleekppen szerveződő tananyagok. E kérdéskörhöz a tankönyvek sajátos szempontú tartalomelemzése és összehasonlítása útján közelít.

Végezetül az ismeret és gondolkodás összefüggését három síkon hangsúlyozza: „az ismeret a gondolkodás végeredménye, kiindulópontja és eszköze”. (237. l.)

Ennek a summás megállapításnak tanulságait könnyen beállíthatjuk. Az intenzív gondolkodást vizsgáló ötödik fejezet a tudás, s az alkotófolyamat vizsgálatával foglalkozik. Itt azt hangsúlyozza a könyv, hogy az alkotásra készítő kognitív feszültséget nemcsak a kognícióval függnek össze, de az erkölcsi tényezőkkel: kitartás, állhatatosság, is szoros a kapcsolatuk, de ugyanakkor a társadalmi tényezők hatása: tudományos közvélemény, rivalizálás is fontos szerepet kapnak.

A különböző problématerületek, az eltérő tudományágak más és más gondolkodásmódot, észjárását, stratégiát igényelnek. Ennek változatos sokszínűségét érdekes példák mutatják be. A szerző kitér az alkotás folyamatának elemzésére, az intuíció szerepére. A felsorakoztatott pszichológiai-szociálpszichológiai szempontú történeti elemzések, esettanulmányok, életrajzi mozzanatok, adalékul szolgálnak a felfedezés mozzanatára, az eredményt kiváltó nem tudatos hatásmechanizmusok feltárására is.

Az intenzív gondolkodás törvényszerűségeinek pontosabb megismeréséhez a kísérleti metodológia továbbfejlesztése, megújítása is szükségeltetik a szerző szerint.

A befejező fejezet, mintegy összegzésként is a „Társadalom, személyiség gondolkodás” címet kapta. Az intelligencia és kreativitás elemzése közben felhívja a figyelmet a konvergens és divergens gondolkodás szétválasztásának, szembeállításának jogosulatlanságára. Mélyrehatóan elemzi a kulturális különbségek szerepét, hatását a gondolkodásmódra. Megállapítja: a kétféle gondolkodásmód, kétféle kódrendszert takar: „... az egyik a tárgyi valóságból vonatkoztat el, a másik a verbális szintből kiindulva teremt újabb absztrakciókat. A kétféle gondolkodásmód eltéréseit nem kétféle képesség hanem kétféle kulturális hagyomány; kétféle neveltetés okozza.” (343. l.)

A neveltetés tartós hatásáról és a megszívlelendő pedagógiai lehetőségeiről is példákkal szól. A finom környezeti hatások különbségeitől kezdve (anya gyermek közötti kommunikáció jellegzetessége) a kultúrák közötti történeti, társadalmi elérésekig mind-mind a fogalomalkotásban, következtetési eljárásokban, gondolkodásmódban okoznak különbséget.

A gondolkodás folyamatát kiemelten az életmód, a tevékenységrendszer és a gondolkodás belső összefüggései befolyásolják. Az egyes pályák sajátos észjárásának, gondolkodásmódjának, kódrendszerének, munkamódszerének a tevékenység folyamatával való összefüggéseinek ismertetéséhez számtalan példát mutat be. Kifejti, hogy a gondolkodás mozgásterét a szakmai eltérésekben túl az egyén élményei, érzelmei, tapasztalati anyaga, beállítódása, attitűdjei is meghatározzák.

A könyv kiemelkedő jelentősége abban foglalható össze, hogy a gondolkodáslelektan legfontosabb kérdésköréit új megközelítésben elemzi. Kísérletet tesz a vizsgálódás módszertani nehézségeinek legyőzésére, s a megszokott sablonok kiküszöbölésére. Pszichológiai-szociológiai szempontú történeti elemzések, esettanulmányok életrajzi megfigyelések széles körű bemutatása teszi érdekessé, élvezetessé, izgalmassá, olvasmánnyá a munkát. A szerző stílusa könnyed, szellemes, szakirodalmi tájékozottsága kiemelkedően tág.

A könyv nagy érdeklődésre tarthat számot az elmélet és gyakorlat területén dolgozó szakemberek körében egyaránt. Pedagógiai tanulságai – az iskolai megismerési folyamat szervezése, tantervfejlesztés, tankönyvkészítés területén – további szakkutatásokat iniciálhatnak.

Réthy Endréné